

Fakta om trolldomsprosessene i Finnmark

Trolldomsprosessene i Finnmark, som foregikk i perioden 1600–1692, var en sen utløper av de europeiske trolldomsprosessene. Over alt der trolldomsprosesser foregikk, var statens innvirkning av stor betydning. Slik var det også i kongeriket Danmark-Norge. Statens rolle under trolldomsprosessene var innvevd i lovgivningen, i rettsapparatets funksjon og i kirkens virksomhet. Det er ingen tvil om at staten gjennom kongens makt og embetsmenns virksomhet spilte en avgjørende rolle for prosessenes forløp. Øverste embetsmann i Finnmark var kongens befalingsmann på Vardøhus festning. Hans tittel var lensherre fram til 1660 og etter det amtmann.

Den kunnskapen man har om trolldomsprosessene i Finnmark, stammer hovedsakelig fra referater fra saker ført ved lokale ting. Referatene ble skrevet inn i protokoller, som i dag oppbevares i Statsarkivet i Tromsø. I rettsprotokollene finnes informasjon om hva som skjedde med en person fra vedkommende ble ført inn i rettslokalet til dommen forelå. Kildematerialet fra trolldomsprosessene i Finnmark er unikt både i nasjonal og internasjonal sammenheng på grunn av sin fylldighet og detaljrikdom.

Under trolldomsprosessene i Finnmark ble 135 personer stilt for retten. Av disse ble 91 henrettet, de aller fleste brent på bålet. En slik dødsdomsrate er på høyde med mange områder i Europa der alvorlig trolldomsforfølgelse fant sted. For Finnmark må man i tillegg ta folketallet i betraktning når omfanget av prosessene skal vurderes. På 1600-tallet hadde Finnmark ikke mer enn 3000 innbyggere, det vil si 0,8 % av Norges folkemengde. Likevel fant 16 % av norske trolldomssaker sted der, og 31 % av alle dødsdommer i norske trolldomssaker ble avsagt der. Disse tallene viser at omfattende forfølgelse foregikk. Andre dommer enn dødsdommer under prosessene i Finnmark var landsforvisning, offentlig pisking og bøter.

Både kvinner og menn ble anklaget for trolldom under prosessene i Europa. I Finnmark ble 111 kvinner og 24 menn rettsforfulgt for trolldomsutøvelse. Tilsvarende forholdstall finner man i mange andre europeiske områder. Av de 91 som ble henrettet i Finnmark, var 77 kvinner og 14 menn. Det finnes lite opplysninger om alder i kildene. Majoriteten av kvinnene som ble henrettet, 68 %, var gifte kvinner. En femtedel av de henrettede kvinnene var eller hadde vært tjenestejenter. Mange av disse var kom fra steder

sør for Finnmark. De fleste av kvinnene som ble henrettet, var bosatt i Vardø og Vadsø og områdene rundt. Vardøhus festning spilte en sentral rolle under prosessene. Mistenkte kvinner satt fengslet over tid i ”trollkvinnehullet” på Vardøhus. Bruk av tortur var utbredt under trolldomsprosessene i Finnmark. De verste tilfellene av tortur foregikk på Vardøhus. Av samtlige bådømmer i Finnmark falt to tredjedeler på Vardøhus. Kun to av disse dommene ble avsagt over menn.

Ofte ble vannprøven benyttet under som bevis under en trolldomssak. Denne prøven ble ansett for å være en Guds dom over trollfolk. Prøven bestod i at den anklagede ble kastet i sjøen med hender og føtter sammenbundet. Vannet som hellig element ble antatt å støte det som var urent, fra seg. Fløt personen opp, var det et tegn på at vedkommende var skyldig. Sank personen, var det et tegn på uskyld. Vannprøven ble av rettsapparatet ikke regnet som tortur. Av de som ble henrettet under prosessene i Finnmark, gjennomgikk en tredjedel vannprøven. Kun to av disse var menn. Halvparten av vannprøvene ble utført i Vardø. Alle som ble utsatt for vannprøven i Finnmark, fløt opp.

Nordmenn og samer levde side om side i 1600-tallets Finnmark, og begge disse etniske gruppene ble berørt av trolldomsprosessene. Om lag fire femtedeler av de trolldomsanklagede i Finnmark var nordmenn og én femtedel var samer. Prosessene i Finnmark gikk hardest ut over norske kvinner. Av samtlige anklagede kvinner var ni tiendedeler norske og én tiendedel samiske. Av de 77 henrettede kvinnene var seks samiske. Hoveddelen av bådømmer under trolldomsprosessene i Finnmark ble avsagt over norske kvinner.

Annerledes var det med mennene. Av de 24 anklagede var 16 samiske, og av dem måtte hele 13 bøte med livet. Overvekten av samer kan ha å gjøre med at samiske menn var kjent i Europa for å være kyndige i trolldomskunst, blant annet gjennom framstillinger i historiebøker. Det var snakk om individuell utøvelse av tradisjonell trolldomskunst. Særlig hadde samiske menn ry på seg for salg av seilvind til båter. Tidlig på 1600-tallet ble søkelyset rettet spesielt mot samer under trolldomsprosessene i Finnmark, noe som blant annet framgår av brev utsendt av kong Christian IV i 1609. Slik sett har det samiske innslaget i befolkningen sannsynligvis hatt betydning for første fase av trolldomsforfølgelsen i Europas nordligste strøk. Bådømmene over samiske menn under prosessene i Finnmark ble avsagt før 1640.

Trolldomsprosessene i Finnmark var intense, ikke bare vurdert ut fra høyt antall dødsdommer blant de domfelte, men også ut fra sterk konsentrasjon av saker i avgrensede tidsrom. De fleste dødsdommene ble avsagt i kjeder av trolldomssaker, der den ene saken

avløste den neste i hurtig tempo – kjedeprosesser. I Finnmark omfattet denne typen prosesser kun kvinner. Karakteristisk for disse prosessene var at de anklagede for det første bekjente at de hadde forsverget sin Gud i himmelen og sin dåpspakt og inngått en pakt med Djevelen. Gjennom pakten fikk de kraft til å utføre onde gjerninger. For det andre bekjente de at de hadde deltatt på trollkvinnesamlinger, der Djevelen var til stede. For det tredje bekjente de at de sammen med andre trollkvinner hadde vært med på å kaste trolldom over mennesker og dyr med sykdom og død til følge, framkalle uvær, forårsake skipsforlis og jage fisken fra land. Dette førte til at nye personer ble mistenkt for trolldom, og disse ble i sin tur innkalt for retten og forhørt. De tre største kjedeprosessene i Finnmark fant sted i 1620–1621, 1652–1653 og 1662–1663. Hovedtyngden av bårdommer avsagt over kvinner i Finnmark forekom under slike prosesser. Ikke bare voksne personer ble utsatt for trolldomsforfølgelse. I løpet av den siste kjedeprosessen ble også seks småjenter ført for retten, anklaget for trolldom. Disse ble alle frifunnet.

Det var hva de trolldomsanklagede bekjente for retten, som avgjorde om de ble kjent skyldige. Å bekjenne djevlepakt var ensbetydende med å besege sin egen dødsdom. I likhet med trolldomsprosesser i mange andre europeiske land var det et sterkt innslag av djevlepaktbekjennelser under prosessene i Finnmark. Til grunn for slike bekjennelser lå en lærd europeisk doktrine, demonologi, som i hovedsak gikk ut på å definere hvem som var Djevelens hemmelige medsammensvorne på jord, hvordan disse skulle kunne pekes ut, og hva de var i stand til å utrette. Over hele Europa ble det fra siste halvdel av 1400-tallet til første halvdel av 1600-tallet publisert en rekke bøker der demonologiske ideer ble utlagt.

Også i Danmark-Norge kom dette tankegodset inn i lovverk og kirke, og gjennom statens virksomhet ble ideene spredt til alle deler av riket. I 1617 utstedte Christian IV en forordning der de rette trollfolk ble definert som de som hadde forbundet seg med Djevelen eller hadde omgang med ham. Ideene om djevlepakt, trollkvinnesamlinger og kollektive trolldomsoperasjoner ble kjernepunkt i de anklagedes bekjennelser under prosessene i Finnmark. Det kollektive aspektet som var implisert i disse prosessene, førte til at mange personer i løpet av kort tid ble beskyldt for trolldom, ført for retten, anklaget for trolldom, forhørt, kjent skyldig, dømt til ild og bål og endelig brent.

De lokale ting fikk stor betydning både med henblikk på å begynne en trolldomssak og på intensiteten i sakene. Loven ble håndhevet ved de lokale ting av nidkjære embetsmenn med stor angst for hva trollfolk i pakt med Djevelen kunne utrette. Den personlige faktor, slik man ser den gjennom embetsmenns påvirkning, hadde derfor mye å si for om det ble innledet

troldomsprosess i et lokalsamfunn. I kirkene ble det forkynt et budskap som bygde opp om djevlefrykt, hvor Djevelens makt og framtoning var vesentlige momenter. Det er viktig å være klar over at de lokale samfunn i Finnmark der troldomsprosessene fant sted, var rent muntlige samfunn på 1600-tallet. All opplysning fra de lokale ting og fra kirkens forkynnelse ble spredt muntlig til allmuen. Slik gikk forestillingene om Djevelen og pakten med ham fra munn til munn i befolkningen og ble gjenfortalt av de anklagede i bekjennelsene på tinget.

Stor dramatik utspant seg i rettssaler i Finnmark under troldomsprosessene for 400 år siden. Urett ble begått mot enkeltmennesker av et knusende rettsapparat. Men likevel kan man i rettsdokumentenes innførsler finne elementer av mangfold, fantasi, motstand og styrke – noe som symboliserer menneskelig kraft under alle livets tilskikkelser.